

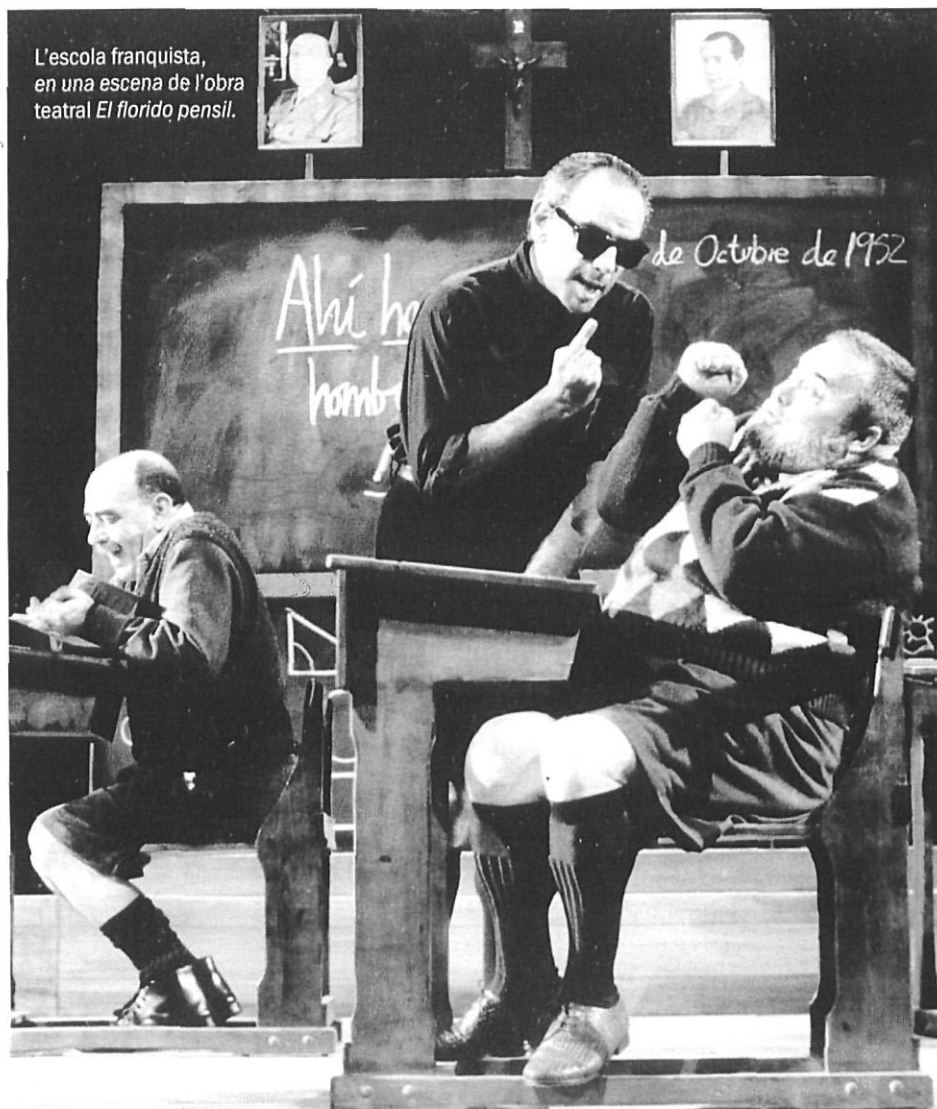
Educació

La violència a les escoles: un fenomen sotmès a estudi

Carles Serra i Salamé

JOSEP AZNAR

L'escola franquista,
en una escena de l'obra
teatral *El florido pensil*.

La presència de la violència a l'escola és un fenomen que es coneix des de fa molt de temps. D'uns anys ençà, però, s'ha estès la impressió que la violència s'està fent cada vegada més present tant en l'àmbit educatiu com en el conjunt de la societat. Molt sovint aquesta impressió recolza en el sensacionalisme de molts mitjans de comunicació i en la facilitat amb què s'estenen les notícies colpidores que ens presenten una escola assetjada per joves violents i uns mestres indefensos davant l'agressivitat i l'antagonisme creixents.

El fenomen de la violència a les escoles està molt estès, però convé evitar l'alarmisme si es vol afrontar aquest problema

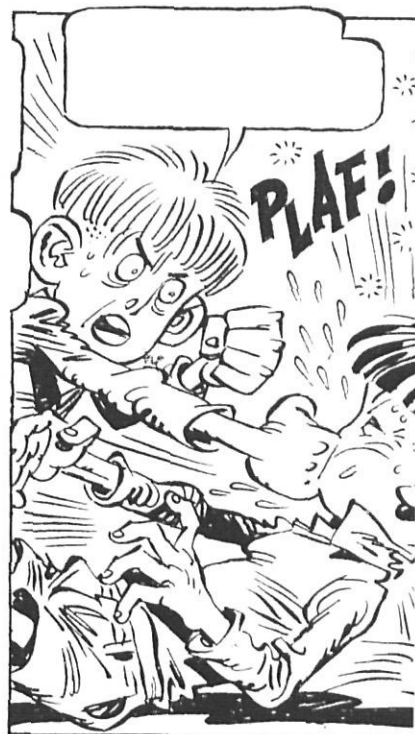
Les formes de violència

Atribuir-ho tot, però, a una simple impressió, a un miratge, seria simplificar excessivament un problema que en realitat és molt complex. No podem parlar només d'aparences quan en altres països europeus l'augment de la violència entre els joves i en el context escolar es viu amb similar preocupació. A la Gran Bretanya, la violència a les escoles és font d'importants debats des de fa anys, per exemple el sorgit el 1996, quan els mestres d'una escola anglesa van amenaçar de fer vaga si no s'expulsava definitivament el 10% del seu alumnat, que consideraven absolutament «inensenyable» i «fora de control». Aquell mateix any, la ministra d'Educació del govern conservador es va mostrar partidària de recuperar els càstigs corporals com a mesura per restablir l'ordre a les escoles, fet que va generar un debat igualment intens. Pel que fa a França, s'han adoptat mesures per frenar l'augment de violència a les escoles (a començament del 2000 el govern va autoritzar que la policia s'instal·lés o patrullés en 225 escoles especialment conflictives), i recentment, en una entrevista publicada a *El País* (25 de març de 2001), el ministre d'Educació francès Jack Lang afirmava que la violència desbordava l'escola.

Els treballs que s'han realitzat arreu per tal de mesurar la presència de la violència a les escoles i establir-ne una tipologia poden ser útils per situar millor el problema, per allunyar-nos de l'alarmisme, però també d'actituds perillosament complaents. El pioner d'aquesta mena de treballs ha estat l'investigador noruec Dan Olweus, que va ser el primer a realitzar estudis extensius

i va dissenyar qüestionaris específics que han estat aplicats a diferents països europeus, en alguns casos en campanyes oficials d'abast nacional. El fet que aquests treballs es comencessin a desenvolupar d'una manera sistemàtica cap a principi dels anys vuitanta fa que no puguem parlar amb una total seguretat d'augment de la violència (manquen dades, i les estadístiques anteriors sovint no són comparables amb les actuals), però sí d'una violència molt extensa i més real i preocupant del que molts volen i imaginem.

Aquests treballs també han permès establir quines són les formes de violència més esteses en l'àmbit escolar. D'aquesta manera, diferents estudis assenyalen que les formes «greus» de violència són més aviat escasses, mentre que les «lleus» són força comunes i alguns autors fins i tot consideren que han augmentat significativament. Aquestes formes «lleus» de violència són tot un conjunt heterogeni d'actuacions que van des de les baralles (sovint amb un component lúdic molt important), els insults i l'ús d'expressions grolleres, fins al que diferents autors han qualificat com a «incivilitats» o «actes disruptius». Les disruptcions a l'aula constitueixen la font de conflictes més comuna, la més quotidiana i de la qual es parla més. Així, tot i que sovint s'il·lustra la qüestió de la violència a les escoles amb imatges molt més impactants (massacres d'alumnes als EUA, detectors d'armes a les entrades de les escoles, controls policials en escoles franceses i britàniques), les formes de la violència més comunes (però en absolut menys preocupants) són aquestes disruptcions a l'aula. En unes jornades que fa poc es van realitzar a Sabadell per discutir

Aquesta il·lustració i les de les pàgines següents pertanyen a l'àlbum *Paracuellos 2-Auxilio Social*, de Carlos Giménez.

sobre el problema, l'acord en aquest punt entre mestres i investigadors va ser total.

Violència, disruptcions i incivilitat

Si més amunt qualificava aquestes formes de violència com a «lleus» (així, entre cometes) i deia que no són en absolut les menys preocupants és perquè, encara que no se'n sol parlar als mitjans de comunicació i que sovint no solen considerar-se com a fenòmens violents, en realitat les disruptcions són la principal causa de ressentiment i estrès del professorat i dels mateixos alumnes, i solen ser la base d'escalades de conflictes molt més importants. Els actes disruptius més comuns en l'entorn escolar inclouen totes les formes de desor-

dre i d'indisciplina, l'exhibició de la desmotivació i l'apatia, la manca de cooperació, la mala educació, la insolència, la desobediència, la provocació, les amenaces, la disposició hostil i les estratègies verbals com ara demanar insistentment que es repeteixin coses que ja s'han explicat, fer preguntes absurdes, reaccionar desproporcionadament a les demandes del mestre, etc. Totes aquestes estratègies i comportaments, que en si mateixos no constitueixen formes de violència especialment greus, per acumulació poden arribar a fer impossibles les activitats acadèmiques i a generar problemes molt més importants entre els mateixos alumnes i entre els mestres i el seu alumnat. La manca de normes propicia que es confongui o es desplaci la frontera entre el que està bé i el que està malament, i això contribueix a l'extensió de noves formes de violència.

En un treball recent, desenvolupat en un institut d'educació secundària de les comarques gironines, en pocs dies d'observació a les aules l'investigador va ser testimoni de pràcticament tot el ventall d'incivilitats i interrupcions possibles: classes on les interrupcions eren constants, on el xivarri no s'aturava fins que els alumnes se n'anaven de l'aula; alumnes que reien quan la mestra els deia la nota, que llençaven l'estoig d'una punta a l'altra de l'aula, que badaven de forma ostentosa, que

directament en entrar a classe s'asseien d'esquena al mestre i a la pissarra per posar-se a parlar amb un company, que feien pets o cridaven perquè algun altre alumne s'havia petat, que s'asseien posant els peus a la cadira del costat, que s'estaven deu minuts picant amb el bolígraf o l'estoig damunt de la taula, que cridaven renecs o s'insultaven en veu alta, que s'aixecaven per llençar alguna cosa a la paperera i de camí clavaven un clatellot a algun company o li llençaven la motxilla per terra, i que quan arribaven a la paperera abocaven fora el que havien anat a llençar, que rondinaven per qualsevol indicació del mestre o li feien repetir una i altra vegada les instruccions que els havia donat, que feien preguntes estúpides i corregien els errors del mestre o se'n reien com si es tractés d'un pallaso, que cantaven a classe, que encetaven un xiclet immediatament després que el mestre els fes llençar el que mastegaven, que movien sorollosament les cadires o que s'abocaven damunt la taula i jeien mentre el mestre explicava la lliçó; també alumnes que es tractaven despectivament, que jugaven a ferir-se entre ells i que s'amenaçaven. I és que la frontera entre les incivilitats i la violència física i verbal és difusa. El caràcter lúdic de moltes agressions, l'ús habitual de l'insult com a forma normal de tractar-se o l'agressió física o l'explosió com a ocasió per a l'esbarjo

desdibuixen els límits que alguns poden imaginar entre els actes incívics i les formes de violència pròpiament dita.

Evidentment la realitat que es descriu no és la mateixa a totes les escoles, ni a tots els nivells ni a totes les aules. L'extensió de la violència en general, de les incivilitats, de les interrupcions, obceca a motius molt diversos i està subjecta a múltiples variables. Deixant de banda les característiques personals de determinats alumnes (que poden patir trastorns psicològics, o poden viure situacions personals o familiars ben diverses), les línies d'investigació que s'han endegat des de la sociologia i l'antropologia per analitzar les formes de violència que es desenvolupen a les escoles apunten cap a tres direccions: l'anàlisi de la relació que determinats grups socials estableixen amb el sistema escolar, l'anàlisi de les característiques i els conflictes que es desenvolupen en el conjunt de la societat i, finalment, l'anàlisi dels mecanismes que la mateixa escola posa en marxa per relacionar-se amb els alumnes i organitzar les seves activitats a les aules.

Escola i grups socials

Diversos investigadors han assajat d'explicar la violència d'alguns alumnes com una resposta a l'enfrontament que es produeix entre la cultura que pretén imposar l'escola i la cultura de determinats

grups socials que es senten qüestionats. Així, moltes conductes violentes serien un element més de la reacció d'aquests grups a la violència institucional (violència simbòlica, fracàs escolar, etc.). Aquesta perspectiva és fonamental per comprendre la relació que estableixen amb l'escola els alumnes de classe obrera i de minories ètniques. Segons aquest punt de vista (i simplificant-ho molt), la violència de molts alumnes naixeria del fet que l'escola no tracta igual tots els estudiants, sinó que tant els seus continguts com les estratègies que utilitza per transmetre'ls són molt propers a determinats grups socials però resulten distants i fins i tot estranys a d'altres. No només això: en ocasions l'escola pot ser obertament hostil davant determinats grups socials i llurs cultures. Aquesta hostilitat de vegades és evident en relació amb algunes minories ètniques o col·lectius immigrants. La dinàmica assimiladora, el desconeixement però també el menyspreu i fins i tot l'aversion envers les característiques culturals d'aquests col·lectius poden acabar afavorint la seva indiferència, distanciament o confrontació amb l'escola. La violència que es generaria aleshores tindria un component clarament reactiu i antiescolar.

Cal ser prudents, però, i evitar generalitzacions excessives. Si bé als EUA i a França diferents autors utilitzen aquest argument per

explicar uns índexs de violència més elevats entre determinats col·lectius minoritaris i grups d'immigrants, sembla que aquestes dades no són en absolut extrapolables al que passa en el nostre país. En el treball que he esmentat anteriorment i que ha estat desenvolupat en un institut gironí, els alumnes immigrants i fills d'immigrants extracomunitaris (sobretot marroquins) estaven entre el grup menys violent i menys disruptiu de l'escola. Si alguna relació podem establir entre aquests alumnes i la violència, és que ells formaven part dels que més n'eren víctimes.

Les característiques de la nostra societat

La violència racista de què són víctimes molts dels alumnes fills d'immigrants que progressivament van incorporant-se a les nostres escoles serveix perfectament per introduir el segon argument que molts autors utilitzen per explicar els fenòmens de violència que s'hi desenvolupen. Aquests alumnes no són objecte d'una violència específicament escolar, sinó d'una violència i d'un racisme que cada vegada està més estès en la nostra societat, i que es desenvolupa a l'escola perquè aquesta institució no pot mantenir-se al marge de les tensions que es desenvolupen al seu voltant. Al contrari: les tensions socials penetren en el context escolar, i és en funció d'aquestes tensions que cal entendre

molts dels conflictes que esclaten al seu interior. En aquest sentit, molts autors parlen d'invasió de l'escola o de penetració del carrer en l'àmbit escolar. L'explicació de la violència de què són víctimes els alumnes marroquins i de la difusió de les incivilitats en general entre l'alumnat català coincideix amb aquesta perspectiva: el racisme cada vegada més estès esclata en molts centres escolars en forma de conflicte violent (baralles, insults racistes, negativa d'asseure's amb companys provinents del Marroc o de Gàmbia, aïllament d'aquests alumnes a l'aula o a l'hora del pati...). Val a dir que tots aquests exemples han estat observats i són comuns al que passa a molts centres de secundària de les nostres comarques (si bé cal reconèixer que també és possible observar experiències i interaccions molt més pacífiques i harmonioses). L'esclat d'aquests conflictes a l'escola és el resultat de la difusió del mateix tipus de relacions al seu exterior: el que aporta l'escola és bàsicament un espai de contacte (de vegades l'únic) entre els diferents col·lectius. El mateix passa amb les incivilitats: els insults comuns, el respecte precari a l'autoritat, la necessitat de mostrar-se fort (dur, violent si cal), la relativització de normes i valors que abans es consideraven absoluts, l'agressivitat i el que alguns qualifiquen de tancaament narcisista tenen més a veure

A les comarques gironines no pot parlar-se de fenòmens de violència greus, sinó més aviat d'allò que, per ser més precisos, hauríem de dir-ne disruptcions i incivilitats

amb les característiques de la nostra societat que no pas amb l'escola o el que s'hi fa. Aleshores, les qüestions relacionades amb la difusió de comportaments violents en l'àmbit escolar són moltes i molt diverses: van des de la competitivitat i les presses de la nostra societat fins a les tensions i els conflictes socials que es generen, la crisi dels sistemes d'autoritat, el paper, espai i actituds que s'atribueixen als joves, els canvis de valors, la definició de la masculinitat, les transformacions en l'estructura familiar, l'atur, la degradació de barris i ciutats, l'exclusió social, etc.

Diferents investigadors també han adoptat aquesta perspectiva per explicar les conductes disruptives cada vegada més esteses entre tot l'alumnat, la manca d'interès i desmotivació dels joves pel que ofereix l'escola o la major difusió de les disruptcions i les incivilitats en els contextos urbans i degradats. Ara bé, aquests autors, tot i

que destaquen la influència de l'entorn a l'hora d'explicar la violència escolar, volen evitar tant com sigui possible presentar-nos una escola totalment sotmesa als canvis, les tensions i els problemes que s'esdevenen al seu voltant. Així, malgrat que consideren que fenòmens com el racisme o les incivilitats depassen clarament el marc escolar, també pensen que la manera com s'organitzen els centres, el clima que s'hi estableix entre els alumnes i el professorat, els mecanismes disciplinaris, les rutines, etc. fan que alguns siguin més vulnerables al seu entorn i en canvi altres puguin mantenir una certa autonomia i, encara que estiguin situats en barris degradats, aconseguir uns índexs de violència força baixos i un clima de convivència molt adequat.

L'entorn, vénen a dir, influeix en l'escola, però, tenint present aquesta influència, hem d'evitar de pensar l'escola com una institució completament desvalguda i dependent dels canvis i transformacions de la nostra societat. No existeix, doncs, el que alguns qualifiquen de «handicap socioviolent»: les escoles no són absolutament impotents, sinó que el que s'hi fa pot influir positivament en el control de la violència i la gestió i resolució dels conflictes.

Però també pot influir-hi negativament.

L'organització i el clima escolar

El tercer argument, precisament, es genera a partir d'aquesta constatació. Aquesta és la perspectiva adoptada per tots aquells autors que consideren l'escola com una institució l'organització de la qual influeix decisivament en les con-

ductes i els resultats escolars dels alumnes. Segons aquesta visió la qüestió rau no tant en l'examen de les condicions socials, psicològiques o familiars que fan que uns alumnes tinguin més tendència que altres a desenvolupar actes disruptius o violents, com en l'anàlisi de per què en determinats centres hi ha més víctimes i agressors que en altres: les dimensions del centre, l'estil educatiu, les interaccions que s'estableixen amb els alumnes, la «cultura» del centre (les estratègies que té establertes per a la mediació i la resolució de conflictes, per exemple)... són des d'aquesta perspectiva determinants.

Els qui treballen en aquesta línia no neguen l'origen social, més ampli, dels conflictes que es desenvolupen en el context escolar, però indaguen en mesures i estratègies que facin possible la gestió adequada d'aquests conflictes i la disminució de la violència i les disruptcions. Aquestes autors parlen d'escoles eficaces, de millores organitzatives i de clima escolar. L'escola eficaç, diuen, ha de permetre que l'alumne es forgi una imatge positiva d'ell mateix, ha de desenvolupar les seves actituds i les seves competències. La hipòtesi de partida és que el canvi del context físic i de l'estructura organitzativa dels centres pot produir una reducció de la violència.

De fet aquest enfocament és el que adopten la majoria de guies sobre la prevenció de la violència i la gestió dels conflictes als centres educatius. Cap de les mesures que proposen aquests autors és, per si mateixa, suficient per inhibir o controlar la difusió de la violència, però en el seu conjunt han demostrat ser altament eficaces. Aposten per la negociació, la

L'escola eficaç ha de permetre que l'alumne es forgi una imatge positiva d'ell mateix

ra d'un tribunal, s'exposen els conflictes per imposar els càstigs que es consideren preceptius. De la mateixa manera, a molts centres les hores de tutoria (les assemblees) són espais buits de contingut. Les dificultats de treballar en la línia del que proposa la Reforma són evidents: el treball en grup segueix essent escàs i les classes exclusivament teòriques i magistrals continuen essent el model predominant a molts instituts. Es fa difícil parlar d'escoles eficaçes i pensar que els alumnes poden sentir-se bé quan l'entorn escolar està físicament degradat (passadisos i aules gens atractius, sorolls per tot, fred a l'hivern, lavabos bruts) o quan la principal estratègia d'atenció a la diversitat dels alumnes passa per crear grups en funció del seu nivell acadèmic (a l'institut gironí que abans esmentava, la majoria dels alumnes sabien perfectament a quin grup havien estat assignats: «els que anirem a la universitat», deien els del grup de nivell alt; els «mig-mig» deien uns altres; i «el dels casos perduts» o «el de los burros»). No és difícil endevinar quina d'aquestes classes devia ser la més conflictiva i en quina era més fàcil tenir una autoimatge positiva i, simplement, estudiar amb uns mínims d'esperança.

No tot, però, és atribuïble a les escoles. També és cert que moltes no reben de l'exterior l'ajuda i el suport que seria convenient. El que passa a molts consells escolars també passa a molts consells escolars municipals, on poques vegades es reflexiona i es discuteix sobre problemes que realment preocupen els centres. O moltes escoles i instituts es troben al mig d'un embolic d'iniciatives i serveis que

sovint actuen de manera poc o gens coordinada (mestres de suport que no arriben, iniciatives del SEDEC i Compensatòria que s'interfereixen, mala relació amb els Serveis Socials o els educadors de carrer que han de controlar l'absentisme...) o amb criteris divergents. Les dificultats, doncs, no són només internes, tot i que l'establiment d'equips directius ben cohesionats i amb projectes de centre que vagin més enllà de la simple gestió administrativa sovint resulta fonamental a l'hora de resoldre certs desgavells, coordinar les iniciatives, trencar inèrcies i establir criteris i formes més eficaçes per gestionar les escoles.

Com veiem, les perspectives són diverses i totes ofereixen idees i arguments interessants. De fet, pocs autors treballen només amb un d'aquests arguments, sinó que el comú és que mirin d'articul·los per veure en quina mesura les diferents formes de violència que es desenvolupen a l'escola són atribuïbles a les característiques específiques d'un col·lectiu, a la manera com aquest col·lectiu és tractat i es relaciona amb el sistema escolar, a les característiques, tensions i canvis de la nostra societat o a la dinàmica, estructura i organització del sistema escolar. La necessitat d'articular aquests diferents arguments és del tot coherent amb la diversitat de formes que adopta la violència, la multiplicitat de les seves causes (aquí m'he referit només als aspectes i als arguments abordats des de la sociologia i l'antropologia) i al fet que, com tot fenomen social, és un fenomen complex, que cal abordar sense reduccionismes.

reflexió, l'acord, el pacte; per crear entorns més dinàmics (menys avorrits), que despertin i atenguin els interessos dels alumnes, que estimulin el treball cooperatiu, i més agradables. Es tracta, tot s'ha de dir, de mesures que molts centres ignoren o negligeixen. És habitual encara en un bon nombre d'escoles que l'única resposta als conflictes violents i les disruptions siguin els càstigs i les expulsions. Molts consells escolars, que haurien de ser espais on els diferents agents escolars (mestres, alumnes, pares i personal administratiu i de serveis) discutissin sobre els problemes, hi reflexionessin i proposessin mesures per a la seva superació, en realitat són simples òrgans burocràtics i administratius on, a la mane-